

УДК
323(497.1)”1989/1992”(049.3)

DOI: [https://doi.org/10.22182/
pr.6642020.21](https://doi.org/10.22182/pr.6642020.21)

Приказ

Зоран Б. Радоњић

*Народна скупштина
Републике Србије, Београд*

**ЈУГОСЛАВИЈА,
ПОСЛЕДЊИ ДАНИ
1989 – 1992.
КЊИГА ДРУГА - ЉУДИ
МРЖЊЕ, ЗЕМЉА СМРТИ**

Коста Николић, 2020.
*Југославија, последњи
дани 1989-1992. Књига
друга - Људи мржње,
земља смрти*, Београд:
Службени гласник, 540 стр.

Писање радова о полити-
чким догађајима и процесима
из блиске прошлости пред
сваког научног радника поста-
вља вишеструке изазове.
Релативно мали протек вре-
мена увек доводи до опа-
сности да се о прошлим
догађајима, чак и несвесно
пише под утицајем актуелних
друштвено-политичких
збивања. Додатни проблем
представља недоступност
изворних докумената као
поузданих сведочанстава о
чињеницама које су се за-
иста догодиле у односу на оно
што је представљано широј
јавности. А када се ради о
случајевима рата као нај-
насилнијег средства вођења
политике, сви ови проблеми
се додатно мултипликују
постојањем двају често
потпуно одвојених визура о
стварности. Дело историчара
Косте Николића *Југославија,
последњи дани 1989-1992.
Књига друга*, у великој мери
превазилази ове проблеме.
Написана као други део
обимне студије о распаду СФР
Југославије, ова књига бави се
временски изузетно кратким
(тек шест месеци) али свакако
најбурнијим периодом у
претходних неколико деценија
на овом простору, у коме је
годинама нарастајућа криза
кулминирала грађанским
ратом.

Описе ратних збивања, Николић отпочиње са 26. јуном 1991. године. Након што су словеначке оружане снаге спроводећи одлуку свог републичког руководства о отцепљењу од СФРЈ тога дана преузеле контролу на граничним прелазима према Италији, Аустрији и Мађарској, „јединице ЈНА добиле су (од Савезног извршног већа) задатак ограниченог карактера [...] преузимања контроле над 35 граничних прелаза у циљу успостављања редовног граничног режима и заштите интегритета земље. У складу са тим, ограничена су и борбена средства и врсте наоружања [...] Наређена је употреба силе само у случају нужне самоодбране, а акција је требало да се изведе до поднева 27. јуна.“ (стр. 8) Међутим, „насупрот малобројним и голобрадим регрутима ЈНА, стајало је 30.000 словеначких територијалаца, професионалаца обучаваних у новооснованим центрима за обуку и потпуно спремних за обрачун. У Словенији није било дилеме шта треба да се ради, ни тада ни касније.“ (стр. 11) Отпочео је оружани сукоб, из кога је ЈНА и поред делимичних првобитних успеха након десетак дана

изашла као поражена и понижена страна. Тек након међународног посредовања, 3. јула склопљено је примирје, а у поноћ 7/8. јула потписана је тзв. Брионска декларација, која је предвиђала да словеначки органи наставе да контролишу границе, да се ЈНА врати у касарне и да се на словеначке и хрватске одлуке о проглашењу независности прогласи тромесечни мораторијум (стр. 48) Потпуни политички и војни дебакл запечаћен је Одлуком о дислоцирању јединица и установа ЈНА из Републике Словеније, коју је Председништво СФРЈ донело на својој седници од 18. јула. (стр. 59-61)

Закључујући описе и анализе догађаја у краткотрајном рату у Словенији, Николић даје врло оштре негативне оцене ставова и понашања савезних органа, војног врха и српског политичког руководства: „Одлуком о повлачењу ЈНА из Словеније прекршени су Устав СФРЈ, Закон о општенародној одбрани, Закон о служби у Оружаним снагама и Закон о војној обавези. Одлука није ни објављена у Службеном листу СФРЈ како је прописивао Устав [...] Пошто је било очигледно да Словенија и

Србија више не желе никакву Југославију, дошло је до заокрета и у политици међународне заједнице према југословенској кризи, јер до тада није постојала подршка сецесионизму [...] Не изгледа вероватно да је српско руководство током догађаја у Словенији следило неку унапред усаглашену стратегију [...] Каснији развој догађаја више упућује на закључак о општој конфузији и потпуној неприпремљености врха српске власти за даљи ток југословенске кризе [...] Историја је без сувишних емоција почела да Србији наплаћује пуну цену за непромишљену и неодговорну политику вођену током 20. века. Следила су нова понижења.“ (стр. 61-67)

Други, далеко обимнији део књиге посвећен је рату на простору авнојевске Хрватске. У нешто другачијим околностима и претходно већ опасно заоштреном међунационалном сукобу Хрвата и Срба, у овој републици ратна сукобљавања имала су и другачији ток у односу на Словенију. Након окончања рата у Словенији, у Хрватској су се множили оружани инциденти. Обе стране су се ужурбано припремале за рат: „Снаге хрватског

МУП-а у Костајници распоредиле су се у бункерима на мосту на реци Уни са обе стране, на торњу цркве Светог Антуна поставили су митраљеско гнездо са једним пушкомитраљезом, једним осматрачем и једним снајперистом [...] У Крајини је 11. јула наређена мобилизација свих штабова и јединица Територијалне одбране на територији САО Крајине. Основани су ратни општински и регионални штабови ТО.“ (стр. 78) Инциденти из дана у дан постају све чешћи и све интензивнији, да би у септембру прерасли у пуни оружани сукоб: „Хрватски председник је 13. септембра донео наредбу о предузимању мера приправности које су подразумевале блокаду касарни ЈНА, искључивање воде, струје и плина, инсистирање на њиховој предаји и нападе на све објекте ЈНА. То је значило прелажење из фазе ограниченог сукоба у фазу тоталног рата. Тада је завршен период ни рата ни мира у односима ЈНА – Хрватска [...] После Туђманове наредбе, војни врх је активирао већ припремљени план о широким офанзивним операцијама против Хрватске.“ (стр. 164) Као и у случају Словеније, док је Хрватска ушла у отворени

рат са јасним намерама, на другој страни је настављена потпуна конфузија о ратним циљевима и стратегији у наступајућој драми: „Генерал Кадијевић је тражио да Србија и Црна Гора јасно подрже ратне циљеве, да прогласе војску својом и да преузму команду, финансирање и даље вођење рата и да је то захтев свих Срба у Генералштабу ЈНА. Али, Јовић и Милошевић нису прихватили тај план – требало је задржати постојеће стање и онда очекивати да се ситуација реши сама од себе. Осим тога, важећа Милошевићева парола била је да Србија није у рату, што је само показивало степен неспремности српског руководства да се суочи са реалношћу.“ (стр. 186)

На самом почетку овог дела, аутор приказује и две епизоде о томе како су на обе стране пролазили појединци који су узалудно апеловали на смиривање ситуације и тражење компромисних решења. Група српских интелектуалаца (Милорад Пуповац, Јован Рашковић, Светозар Ливада и Станко Кораћ) састала се 13. јула у Липику са порукама „да Срби у Хрватској поред културне треба да добију и политичку аутономију у оквиру хрватске државе. Очењено је да се рат

треба зауставити по сваку цену, да ниједна национална држава, ниједан национални простор не вреди ниједне људске главе. Прихваћена је Брионска декларација, тражено је да хрватска власт више не напада Србе и да почне дијалог о тражењу заједничког живота са Србима у Хрватској, јер је хрватска сувереност погрешно схваћена – нема суверене државе без суверених грађана.“ На такве изјаве одмах је оштро реаговао СДС из Книна „Нико од учесника тог скупа нема легитимитет. Они могу организовати пикник или нешто слично, али се њихове политичке иницијативе не могу односити на Крајину и српски народ који у њој живи. Са хрватским властима можемо преговарати само о границама, а питања мањина и српске у Хрватској и хрватске у Крајини, могу се уређивати само на принципима реци-процитета. Скуп у Липику је означен као издајнички, кукавички и удворички гест хрватском режиму.“ (стр. 80) Далеко горе је прошао Јосип Реихл Кир, Хрват, начелник полицијске управе у Осијеку, који је убијен од стране хрватског полицајца у резерви у моменту док је покушавао да преговорима постигне

мирно решење сукоба у Тењи који је био прожет насиљем и барикадама које су поставиле две стране. „Премда су се на лицу места затекли и многи припадници резервног и регуларног састава полиције, нико није прогонио убицу, који је и даље на слободи.“ (стр. 69-71).

У опису политичких догађања, аутор поставља интересантну паралелу дешавања у Србији и Хрватској током лета 1991. године. Готово истовремено се у обе републике поставило питање да ли би услед све интензивнијег ратног вихора требало постићи свенационални консензус стварањем широких влада националног јединства у које би ушле и парламентарне опозиционе партије. Коначни исходи били су дијаметрално супротни. У Србији „Влада је под притиском кризе желела да у својим редовима види и представнике две највеће опозиционе странке, Српског покрета обнове и Демократске странке [...] Милошевић је други круг разговора са Мићуновићем и Ракитићем одржао 15. јула. Они су тражили смену целе владе и формирање нове, ванстраначке. Предложено је и формирање једног државног савета на нивоу целе Србије у

који би ушли најумнији људи [...] Пошто није прихватио ниједан захтев опозиције, ДС и СПО су 23. јула најавили делимично напуштање српског парламента – у његовом раду ће учествовати само када се буде расправљало о државним и националним интересима. Намера је образложена оценом да у доношењу најважнијих одлука за будућност Србије преовладавају партијска пристрасност и нестручност, а не снага аргумената.“ (стр. 106-107) Насупрот томе, у Хрватској је постигнута пуна национална и политичка мобилизација: „У оштром говору у Сабору, Фрањо Туђман је најављивао општи рат за независност и затражио подршку од опозиционих првака [...] Хитно је формирана коалиција са либералима, социјалдемократима и бившим комунистима, па је 4. августа формирана влада демократског јединства.“ (стр. 108-109)

Истовремено са интензивирањем ратних сукоба, аутор осликава и готово потпуну дисолуцију савезних органа, који из дана у дан остају са све мање полуга моћи и ауторитета за управљањем и преко којих се такође води политичка борба зарађених

страна. Илустративан је пример колективног шефа државе, Председништва СФРЈ. Избијање рата у Словенији оно је дочекало без изабраног председника, с обзиром да је још 15. маја дотадашњем председнику Борисаву Јо-вићу истекао једногодишњи мандат на том положају, а да хрватски представник Стипе Месић на кога је долазио унапред утврђени ред за председавање није могао бити изабран, јер није било већине гласова за избор. Када су отпочеле оружане борбе, Председништво се састало тек након два дана, 27. јуна, без представника Словеније и Хрватске и није донело ништа више од декларативне подршке ставовима Савезног извршног већа о очувању Југославије. Чак ни након избора председника Председништва и постигнутих договора о смиривању ситуације, Јанез Дрновшек и Стипе Месић нису желели да учествују у раду седнице на којој је требало размотрити прихватање и спровођење принципа из Брионске декларације. (стр. 49) Седнице су држане и по више дана и до дубоко у ноћ, да би и сам аутор у једном моменту свог излагања морао да примети да „није

могуће прецизно изложити и образложити све елементе“ са тих састанака (стр. 53), дајући опширне цитате стенограма и препуштајући читаоцу да сам створи слику о немоћи овог тела да донесе било какву ефективну одлуку. Протеком времена, активности Председништва све више наликују правој гротески, где у већ распламсалом ратном вихору на подручју Хрватске председник Председништва наводи да „јединице ЈНА делују ванинституционално, што практично значи да је извршен државни удар“, те „наређује да се све јединице повуку у своје војарне у року од 48 сати.“ (стр. 162) Тек почетком октобра месеца, упитним правним маневром уз коришћење лукавства приликом изјашњавања (стр. 204), „унионистички блок“ (потпредседник Бранко Костић, Борисав Јовић, Југослав Костић и Сејдо Бајрамовић) успео је да издејствује проглашење стања непосредне ратне опасности и позивајући се на раније донете тајне прописе о раду „премости“ смишљене блокаде и опструкције у одлучивању од стране сецесиониста (стр. 207-208); али након тога из овог тела иступили су и чланови из Босне и Херцеговине и

Македоније, па је оно од тада наставило да ради са свега четири члана (и поред тога, чини се да Николић, иако у доброј намери да помогне читаоцу, можда преоштро од овог момента користи интерпункцијске знаке навода приликом навођења назива овог државног органа). Напоследку, Сабор Републике Хрватске је циничном одлуком од 5. децембра опозвао Стјепана Месића (са ретро-активним важењем од 8. октобра, дана када је ова република прогласила пуну независност), а „Председништво“ СФРЈ је наредног дана донело надреалан закључак да се на наредне седнице, сходно Уставу СФРЈ, позива председник Републике Хрватске! (стр. 471) По сличном обрасцу растакало се и Савезно извршно веће. Већ првог дана по проглашењу отцепљења СИВ је напустио потпредседник Живко Прегл заједно са осталим словеначким функционерима. (стр. 13) Министри из Хрватске напустили су ово тело средином септембра (стр. 170), 11. децембра то је учинио и последњи хрватски кадар, савезни секретар за међународне односе Будимир Лончар. (стр. 474) На крају, премијер Анте Марковић

поднео је оставку 20. децембра, коначно предухитривши неколико покушаја „Председништва“ да га смени редовним путем изјашњавања у Скупштини СФРЈ, која, пак, није успевала да се састане због недостатка кворума (није могао да се постигне чак ни након доношења одлуке да се он рачуна без делегата из Словеније и Хрватске).

Највећи део излагања о рату у Хрватској аутор је посветио кључним војним операцијама вођеним током јесени и зиме 1991. године, попут догађања и борби у и око Илока (стр. 228-244), Дубровника (стр. 277-355) и најобимнији део који се тиче Вуковарске операције (стр. 356-446). Користећи значајан број изворних докумената који су постали доступни јавности током рада Хашког трибунала и домаћих судова, као и у међувремену објављене научне радове и мемоаре актера на обе зараћене стране, те њиховим међусобним упоређивањем, пред потенцијалног читаоца ставља се у појединим моментима можда чак претерано мучна и тешка, али до у танчине сурово реална слика бестијалног грађанског рата, која у потпуности оправдава поднаслов дат самој књизи

(*Људи мржње, земља смрти*). Објективност приказа дешавања на фронтима Николић је доказао и тиме што није желео да изостави и питање ратних злочина које је починила српска страна, а који су у време почињања 1991. године бивали или потпуно негирани или драстично умањивани. Тако је ратном злочину убиства над 194 припадника хрватских ратних заробљеника на пољопривредном добру „Овчара“ код Вуковара у ноћи 20/21. новембра посвећена читава глава књиге (стр. 419-446), где је аутор навођењем аутентичних података из пресуда Хашког трибунала и Специјалног одељења за ратне злочине Вишег суда у Београду успео да детаљно расветли догађања око самог злочина као и касније судске епилоге према извршиоцима.

Оно што карактерише већину ових случајева је да су таква непочинства углавном чинили припадници различитих паравојски и локалних милиција. Стога су у посебној глави (стр. 446-469) дати детаљнији описи „лика и дела“ двојице најистакнутијих ратних команданата ових трупа, Жељка Ражнатовића - Аркана и Драгана Васиљковића – Капетана Драгана, након

којих пред читаоца излази још мрачнија страна рата исказана кроз отворену спрегу државних органа безбедности тајне полиције и припадника организованог криминала. Не спорећи храброст појединцима и групама унутар ових јединица, аутор као главни проблем везан за њих уочава да су оне имале довољно оружане снаге и политичке заштите да на терену готово у целости делују самостално и без икакве контроле, мимо командног ланца ЈНА и да су непрестано долазиле у конфликт и са регуларном војском, па и са цивилним српским становништвом.

Крај наратива књиге временски се поклапа са размеђом 1991/1992. године. Са првим већим војним поразом српске стране у борбама за Западну Славонију (стр. 496-516), већ се наслућује будућа постепена промена односа снага зараћених снага, а из цитираних докумената се види да закулисне игре и договори политичара све више кроје судбину обичних грађана, без обзира на жртвовања на фронту. Наспрам слика огорчених и разочараних прогнанника и расула оружаних снага стоји језгровита реченица

националног лидера из (у то време тајних) телефонских разговора „Ма нека, не мора се Западна Славонија држати.“ (стр. 510) Сам почетак нове 1992. године доноси дефинитивно примирје две зараћене стране, потписано у Сарајеву, али серија драматичних догађаја (7. јануара је оборен хеликоптер са посматрачима Европске заједнице, дан касније оставку подноси начелник Генералштаба ЈНА Вељко Кадијевић, а 21. јануара међународне организације подносе прве извештаје у којима окривљују српску страну за ратне злочине и траже кажњавање криваца) оставља читаоца тек пред завршетком једног чина распада југословенске државе. (стр. 516-520)

Књига Косте Николића представља до сада најобимнију синтезу о ратном вихору распада бивше југословенске државе у другој половини 1991. године које се појавила у Србији. Својом ширином и објективним приступом ово дело свакако представља изузетан допринос домаћој историографији, а требало би да пружи инспирацију и постане путоказ за нова истраживања и преиспитивања ранијих виђења ове богате тематике, која већ

постепено прелази из поља актуелне политике у историју. Једини мањи недостатак књиге могла би представљати извесна неконзистентност у излагању материје, с обзиром да се аутор углавном држао хронолошког редоследа догађаја, али је том приликом у већој мери изостављао деловање иностраног фактора („међународне заједнице“) и његову улогу у југословенским сукобима, нарочито након интензивирања рата на простору Хрватске у последњим месецима 1991. године. Но, пошто је најављено да ће и овај сегмент југословенске кризе бити обрађен у будућем трећем делу студије, који ће се бавити избијањем рата на простору Босне и Херцеговине, потенцијалном читаоцу не преостаје ништа друго него да са нестрпљењем дочека и трећи наставак овог значајног дела, уз наду да се предмет истраживања у даљој перспективи неће зауставити на 1992. години.

---

* Овај рад је примљен 13. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.